

TOKAJ ADÓFIZETŐI

A háztartások, családi üzemek és a város kölcsönhatása (1816–1821)

BENCSIK JÁNOS

Tokaj, amely a késő-középkor során rangos és népes *mezőváros* (oppidum) volt, egy viszonylag szűk területen, a Bodrog és a Tisza, más oldalról a Kopasz-hegy között „halmazódott”. Területe az északi és a déli városfal által bezárt, zsúfolt térségre korlátozódott, ahol egyre osztódtak a beltelkek. Sőt, szűk pinceházakat ástak a löszmeredély tövében is.¹ Feltehető, hogy a török kor végéig nem is merészkedtek, merészkedhettek túl e védelmet nyújtó falakon. Számos esemény tanúsítja, hogy Tokaj bár kedvező, de mégis veszélyeztetett földrajzi térben települt, amely végül is esetenként előnyére szolgált, de az ellenséges hadak járásakor éppen vesztere volt. Ilyen volt a Bástia-féle pusztítás is.² Mégis fennmaradt a város. Törvényei pedig – melyeket az 1610-es állapotoknak megfelelően a testvérvárosokkal együtt, nagyjából hasonló szövegezéssel írásba rögzítve sokáig alaptörvénynek tekintett a város népe,³ – éltették városi társadalmát. Bár a XVIII. század közepén kiváltságai, egyebek mellett gazdasági jogai s belső önkormányzata ellen földesúri támadás indult, ennek ellenére vissza-visszatérhetett korábbi önmagához.

Lakossága, mint a legtöbb településen hazánkban, itt is nemesekre és nem nemesekre tagolódott. Az utóbbiak városi polgárok, illetve jobbágy és zsellér állapotú egyének voltak. Ezekre az adófizető rétegekre vetették ki azt a sok-sok pénzbeli és egyéb terhet, amelyet egyébként a város közösségére egy tételben, egy összegben rótt ki az állam, a vármegye, a katonaság (stb). Az adókimutatás gyakorlata Tokajban is ugyanúgy működött, ahogyan egy jobbágyfaluban. A településre kirótt különböző terheket a teherviselő háztartások (kisüzemek) *fakultása* szerint osztották szét. E célnak megfelelően *dikát* állapítottak meg, s ilyen arányban kötelezték a város lakóit a közterhek fizetésére, törlesztésére.⁴

Esetenként mentesek voltak a dikális adókimutatás kötelezettsége alól azok a személyek, akik valamely hivatalt viseltek (főbíró, esküdtek, vásárbíró stb.). Tokajban a

1. *Bencsik János*: A tokaji pinceházak. Ház és Ember 6. Szentendre, 1990. 191–198.
2. *Mosolygó József*: Tokaj, Bp. 1930. Magyar városok monográfiája. 27.
3. Az Tokai Városnak eleitől fogván való törvényiek 1610. közrebocsátja *Csorba Csaba*, 1989. (faximile) *Németh Gábor*: Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII–XVIII. századból. Bp. 1990.
4. Egyetlen példa a „dica kulcsá”-ra, 1821–22-es adóösszeírás kapcsán: „zsellér fej 5 rft 30 krj, alzsellér fej 2–45, fiu (után) 4–30., leány (után) 3 rft., szolga 3 rft, szolgáló lány 2–30., ökö 2–41., fejős tehén 1–35., meddő tehén 1–09., 3 esztendő növendék 1–09., 2 esztendő növendék 0–46 krj., ló 1–09., 2. osztályú ház 46 krj, 3. osztályú ház 30 krj., 1 kaszás rét 46 krj, 1 kapás szőlő 1–30 krj., mesterség II. classis 5–30., III. classis 2–45., kereskedés II. classis 12 rft., III. classis 6 rft., szilvás, veteményes 1–12 krj., 1 kas méh 30 krj., Redemptio (legelés) 1 marhátul 2 rft.

település rangjának, gazdasági funkciójának megfelelően széles skálája volt az illetén mentességet élvező személyeknek.

Mentességet élvezők kimutatása

Évek	1818	1819	1820	1821
Főbíró	1	1	1	–
Városgazda	–	1	1	1
Vicebíró	1	1	1	1
Tizedes	5	4	6	5
Vásárbíró	1	1	1	1
Strázsamester	1	1	2	1
Számadó	2	1	2	2
Exactor (adószedő)	1	1	1	1
Kurátor (egyházgondnok)	–	2	–	–
Városi szolga	6	4	5	2
Egyházi	2	2	2	2
Exemptus (adómentes?)	1	–	–	–
Árvák tutora	1	1	1	1
Vachter (éjjeli felvigyázó)	6	5	6	6
Harangozó	4	2	5	6
Sachter (metsző)	1	1	1	1
Kerülő	3	3	4	5
Zsidó mester (tanító)	–	–	1	1
Pandúr	–	–	–	1
Sírázó	2	1	2	1
Konvenció pálinkafőző	1	–	–	1
Konvenció (szerződéses)	–	1	1	1
Kéményseprő	1	1	–	–
Kancellista	–	1	1	–
Megégettek	51	1	1	–
Öreg, nyomorult	–	1	2	2
Összesen:	91	37	47	42

(Megjegyzés: ahol nem egyeznek az adatok, ott előfordulhat, hogy nemes személy volt a hivatal viselője stb.).

A város a XVIII. század közepétől a túlnépesedés jeleit mutatta, majd pedig a század utolsó negyedének elejétől Tokaj külvárosának is minősíthető *Alsóváros*, illetve más megnevezéssel *Kistokaj* néven emlegetett településrész kimérésével megteremtődött annak a föltétele, hogy Tokaj fölös népessége kitelepüljön. A kirajzott családok száma egyre szaporodott.⁵

A város térbeli szerkezete és az összeírások évenként ismétlődő gyakorlata szoros kapcsolatot mutat. A belterület 6 *tizedre* tagolódott, az egyetlen külterületnek számító „vár” lakói a Bodrog tized mellett szerepeltek. A vár volt területe azért is érdekes számunkra, mert korszakunkban a zsidóság, mely éppen ezekben az évtizedekben

5. *Bencsik János*: Tisza–Tokaj mezőváros túlnépesedése a XVIII. század második felében. Tokaj és Hegyalja II. Miskolc, 1990. 47–57.

gyarapodott,⁶ a vár Bodrogon túli sáncain temetkezett. Ma is itt, a Bodrogon túl található a zsidótemető.⁷

A tizedhatárok hat egyenlő népességű részre osztották a város területét, illetve a lakosságot, illetve végül is magát a várost, mint közigazgatási egységet, és pedig *Alsó*, *Közép*, *Felső* (vagy *Dancka*) és *Bodrog* tizedek a történelmi városban, majd *Kistokaj* 2 tizede következett. A tizedhatárok mai ismereteink szerint a város fő tengelyére (Fő utca, ma a Bethlen Gy. és Rákóczi F. utcák) merőlegesen tagolták a belterületet, és pedig a Felsőtized a „Palota” (ma a szociális gyermekotthon) és a görög katolikus templom közötti térség,⁸ a Középső tized ettől délre, a Fő tér (ma a Kossuth tér) határáig, majd ezt követte déli irányban az Alsótized, s befejezőként (feltehetően) a Bodrogtól elhódított alsó részeken szerveződött az ún. Bodrogtized.

A város klasszikusnak tekinthető, középkori eredetű belterületét tulajdonképpen az első három tized alkotta. Központja pedig a mai római katolikus templom környéke lehetett. Köréje szerveződött az a városmag, ahol a középületek is elhelyezkedtek, elsősorban a városháza, a templomok, továbbá néhány vendégház, közöttük is a volt *Aranyasa* (ma szociális otthon) vendégház. Találkozhatunk mintegy ennek ellentett véleménynyel is, mely nézet szerint Tokajnak egy korábbi történelmi szakaszában a központ a valamikori *pálos kolostor* (itt már „palota”-ként emlegetett) jelentős épülettömbjének környéke lehetett a centrum. Ezt támogatná a Bodrog-rév elhelyezkedése is.⁹ Sőt arra is történik utalás, hogy ez a rév „országos rí” lehetett, s ilyen minőségben bérelték a tokaji *révgazdák*, közöttük Almássy Miklós is az 1910-es évektől.¹⁰ E nézet ellen szólnak azok a történelmi adataink, melyek a pálos kolostor egykori helyét úgy határozták meg, mint amely (ugyan) a rév közelében, de a város *mellett* helyezkedik el.¹¹

A várostól délre, a Kistokajig húzódott keskenyebb partszakaszt, feltehetően a XVIII. század utolsó negyedétől, a *sóház*, a *sóhivatal* épületei, továbbá a *portus* (állami felföldölöző) foglalták el.¹²

Tanulmányunk egyik célja az lehet, hogy a város adózó népességének vagyoni állapotát, továbbá térbeli megosztottságát tanulmányozzuk, ezért a számos adóösszeírás (dicalis conscriptio) közül néhányat (5 db) kiválasztva, elemezzük a városlakó teherviselők társadalmát. A város tizedeinek (városrészek) egymáshoz viszonyított

6. *Bencsik János*: Egy tokaji reformkori (1841–42.) zsidóösszeírás és tanulságai. Borsodi Szemle, 1988. 4. 72–77.; *Bencsik János*: A tokaji zsidóság a 18. század közepén. Szülőföldünk 16–17. 1991. 9–11.; *Bencsik János*: Tokaj zsidóközösség 1820-ban. Széphalom IV. 221–229.

7. *Wirth Péter*: Itt van elrejtve. Bp. 1986.

8. Feltehető, hogy később változott e felosztásban megnyilatkozó szemlélet, amikor a „Felsőtized”-et Danckaként emlegették. Tokaj helytörténetesei a Danckát azonosítják a mai Bem J. utcával, miből egy, a Bodroggal párhuzamos tizedhatár következtethető ki.

9. E nézet képviselője Pap Miklós helytörténész is, ki azt fejtegette egyik előadásában, hogy a centrum mára a közúti híd környékére tevődött át, ideértve a Taverna-t és a gépkocsiparkolót is. Ez nyilvánvalóan az idegenforgalomra apelláló nézet, s alig van köze a közigazgatás vonzáskörzetére stb.

10. A tokaji *révet* az 1910-es évektől Almássy Miklós (1875–1959) a várostól bérelte. Az első világháború alatt, a katonáskodó férj helyett a feleség (Karikó Julianna, 1875–1961) és a nagyobb, 14 éves fiával látta el a révész feladatait. Nagyjából 1940-ig volt bérleményként az Almássy család kezelésében. Itt jegyzem meg, hogy a legkisebb gyermekük (dr. Almássy Károly, adatközlőm itt) elbeszéléséből tudom, hogy országos révként kezelték a Bodrogon nyitott révet, noha nyilvánvaló, hogy a jelentősebb rév a közúti híd környékén működött. A sarjúkaszálást követően a községi csorda naponta átjárt a Bodrogtól a rétre.

11. *Bándi Zsuzsanna*: Északkelet-magyarországi pálos kolostor oklevelei. A Borsodi Levéltári Évkönyv V. 686.

12. *J. Mohl und A. G. Laszgalner*: Das Tokayer Veingebirge. Kaschau, 1828. 70.

gazdasági szerepe stb., csak alapos és körültekintő vizsgálattal állapítható meg. Hozzá-
táve, hogy az egyes funkciók, funkcióbeli azonosság vagy különbség lehet a lakosság
életmódjára vonatkoztatható. Némi túlzással szerencsés körülménynek is nevezhetjük,
hogy az egymást követő 1816-os, 1818-as, 1819-es, 1820-as és az 1821-es adóösszeírások
rendelkezésünkre állanak.

Növeli a kiválasztott összeírások történeti forrásértékét az is, hogy vége ekkorra
a napóleoni háborúknak. Túljutott az ország a háború okozta súlyos megpróbáltatáso-
kon. Stabilizálódott a népesség, sőt Tokajban is növekedett,¹³ ha ugyan ennyire egy-
szerű e tény megállapítása. További értéke lehet a kiválasztott összeírásoknak, hogy e
korszakban gyűjtötte anyagát *Spech Lajos* történész, majd megírta és megjelentette
Tokaj első történeti leírását 1823-ban a Tudományos Gyűjteményben.¹⁴ Spech Lajos
beszármazott polgárcsalád gyermeke. Apja helyben kötött házasságot 1795-ben Zsigray
Franciskával.¹⁵ Elsőben sóhivatali tisztviselő, utóbb uradalmi *szálmester* a tokaji portu-
son. Mint ilyen hivatalos viselő ember, egy kicsit kívül és felette állott a város társadal-
mán. Feleségének családja földbirtokos és jövedelembérlő. Feltehető, hogy a gyermek
Spech Lajos gazdag élményanyagot gyűjtötte fel a népes és eleven gazdasági életet
élő Tokajban, ahol különösen hetipiacok, s országos vásárok alkalmával színes népség
tolongott, nyüzsgött, ahol a kereskedők terhes szekerei döcögtek végig a város kátyús
útjain. De megcsodálhatta a beszállásolt katonaság látványos gyakorlatait is. Talán a
világ közepének tűnhetett fel a gyermek Spech Lajosnak Tokaj, ahol 6 vallásfelekezet
temploma állott már, ahol a 6 felekezet hol békességben, hol békétlenségben együtt élt.
Nagyurak kocsikáztak díszes kíséretükkel a tiszai hídon át, megállva egy-egy órácskára
városi vendégfogadóban. Csodálhatta apja mesterségéhez kapcsolódott Tiszán érkező
szálasokat, sószállító tutajosokat. A kirakodás megannyi fáradozása, a sóbeszerzés
mindennapos eseménye csak színezte a gyermeki képzeletet.

Ennyit a korról, amelyet a már felemlített 5 olyan összeírás segítségül hívásával
mutatunk be, amelyet a magisztrátusbeliek az adókiadás, az adóztatás céljából állítat-
tak össze.

A település és a közvetlen földrajzi környezet pontosabban természetföldrajzi
környezete meghatározza a városlakók, a településlakók életmódját, gazdálkodásának
jellegét. Hozzáta, hogy a város jogállása pedig a városlakók társadalmi helyzetét
determinálta.¹⁶ Ezért aztán amilyen mértékben erősödött, újraszerveződött a XVIII.
század közepe táján Tokaj, olyan jelleggel szerveződött a városi társadalom is. Nem-
csak létszámában növekedett, hanem mind erősebben struktúráldott a népesség, mi-
közben mind nagyobb szerephez jutottak a tipikusan városlakó kereskedők, kézműve-
sek.¹⁷ Lassú ütemben városiasodott, más megközelítés szerint polgárosodott Tokaj.
A szőlőtermesztés, illetve borkereskedelem befolyásolta a helyben élők, elsősorban a
parasztság élethez, majd életmódját. Olyan erős hatást gyakorolt, hogy
a XVIII. század közepére visszatoront Tokaj gazdasági életében a szántóföldi gazdál-
kodás.¹⁸ Ezzel egyetemben erősödött a parasztpolgár státusa, aki nem vállalta a telkes-

13. *Erdmann Gyula*: Zemplén megye társadalmi a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet
időszakában. A polgárosodás útján (szerk. *Szabad György.*), Bp. 1990. 301–375. Úgy tűnik,
a szerző félreértelmezte a Tokajjal kapcsolatos adatait. 309.

14. *Spech Lajos*: Tisza–Tokaj mezőváros rövid leírása. In. Tudományos Gyűjtemény, 1823. IV. k.

15. Nemes Spech József 25 éves ifjú, házasságot kötött Zsigray Franciskával, 20 éves, 1795.
Római katolikus egyház anyakönyvei. Tokaj.

16. *Mendöl Tibor*: Táj és ember, Bp. 1932.

17. Vö. Bencsik János: Tokaj adózóinak 1765-ös összeírása. Széphalom 3. k. 1990. 207–226.

18. *Bencsik János*: A szőlőmonokultúra kiépülésének évtizedei Tokajban (Ikvai emlékkötet, sajtó
alatt).

jobbágyi kötöttségeket, hanem a szemszögéből kötetlenebb zsellérséggel alkudott meg. A társadalmi feltételek szigorodásával azonban éppen erre fizettek rá a tokajiak is, amikor kiváltságaik egy részétől megfosztották őket.

A szőlőtermelés időszakunkban egyre mélyülő válságba került, mindenekelőtt a XVIII. század végétől egyre növekvő értékesítési gondok miatt. Ennek ellenére a bortermelés és borkereskedelem még ekkor is vonzóbb, szabadabb, kötöttségektől mentesebb, polgárisodó életet tett sokak számára lehetővé.¹⁹ Persze a borértékesítés nehézségei csak lassan éreztették hatásukat. Felvetődik a kérdés, hogy vajon a háborús konjunktúra milyen hatással volt például a hegyaljai bortermelésre. Tény az, hogy a termőterület nem csökkent az 1816–20-as, tanulmányozott évekre sem.²⁰ Figyelemre méltó jelenség volt az is, hogy éppen e korszakban vette kezébe a szaporodó zsidóság a hegyaljai borkereskedelmet.²¹

E bevezetést követően a kiválasztott összeírásokban rejlő lehetőségekre figyelve mutatjuk be Tokaj adófizetőinek társadalmát.

a) A háztartások szerkezete

Ezúttal csupán azokat a háztartásokat vizsgálhatjuk, amelyeket összeírtak a városban. Kimaradtak, amiként arról már szólottam, a konskripció jellege következtében a nemes személyek, továbbá a honoráciorok, akiket társadalmi állapotuk, jogállásuk miatt nem lajstromoztak. Itt kell emlékeztetnünk arra is, hogy több személyt összeírtak ugyan a nem nemesek közül, de ezekre nem vetették ki az adózás terhét. Így végül is vagyoni állapotukkal nem szerepelnek összeírásainkban, mert hivatali rangjuk, közigazgatásban betöltött tisztségük (stb.) miatt őket sem tekinthették az adózás alanyaiként.

Az elemzés második szempontja az lehet, hogy figyelembe veendő munkánk során az is, hogy ezekben a lélekszámot, népességszámot is valamiként rögzítő lajstromokban csupán azokat a személyeket jegyezték be a családfő háztartásába, akik vagy hozzátartoztak a családdhoz, s már 16 éven felüliek voltak, továbbá azokat, akik valamilyen rokonsági fokozattal csatlakoztak a családdhoz (pl. testvér), s akik munkaképes egyedek lévén, a jövedelemszerzés alanyai lehettek az adott társadalmi egységben (család). Ezért ezek a szervezeti egységek nem is *háztartásként*, hanem sokkal inkább termelői egységként, azaz üzemszervezet alapegységeiként kezelendők. E szemléletre más jel is utal. A termelés érdekében ugyanis ezekhez a vérségi alapon szerveződött egységekhez, mondhatjuk, kívülről *famulusok* (szolgák) és *ancillák* (szolgálólányok) csatlakoztak. Alaposan szemügyre véve ezeket az üzemetek, 2 típust különböztethetünk meg korszakunkban, melyek egymástól jól elkülönülnek:

1. a kézműves üzemszervezet,
2. a paraszt üzemszervezet.

Az előzőre (1) nagyjából az volt a jellemző, hogy az esztendő egy részében a kézművességet űzték, a termékkel vásároltak, a mezőgazdasági munkák idején, nagyjából tavasztól ősziig pedig szőlőmunkával, esetleg más termelő munkával – például idegen határon aratást vállaltak, vagy kapásnövények termesztésével – foglalkoztak. Ezért

19. Erdmann i. m. 301.

20. Bencsik János: A tokaji szőlőhegyek művelése, a szőlős ingatlan becsértéke a 18. század közepétől. In. HOM. Évk. 1991. XXVIII–XXIX.

21. Takács Péter: A zsidók Tokaj-Hegyalja társadalmában a 18. század végén. Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 115–122. Itt mondok köszönetet a Tanárképző Főiskola (Nyíregyháza) tanszékeinek és tanárainak, akik azt a tervet, hogy fogjunk össze Tokaj-Hegyalja kutatásában, messzememenően támogatták, s tudományos munkájuk révén is részt vesznek e program megvalósításában.

aztán kisebb-nagyobb szőlőültetvényvel rendelkeztek. Az ilyen üzemek egy részében párhuzamosan folyhatott a termelés, vagyis ez azt jelentette, hogy a mester néhány segédjével a műhelyben dolgozott, vagy éppen vásárookra szekerezett, az inasok, esetenként napszámosok igénybevételével a szőlőben dolgoztak. Különösen szembetűnő e munkamegosztás olyan esetekben, amikor a mester részt vett a közigazgatásban, a műhelyben folyó termelést is egy-egy mesterlegény irányítására bízta.

A paraszti üzemszervezet (2) elsősorban a szőlőművelésre alapult. Akár saját, akár idegen (bérmunkát igénylő) szőlőbirtokon dolgoztak, mindenképpen a mezőgazdasági termelés vonzásában maradtak, többnyire az ebből származó jövedelemből éltek. A mezőgazdaságtól nem szakadhattak el. A kevés szőlőterülettel rendelkezők *szakmányban* is felvállalhatták egy-egy szőlőterület művelését.

Ahhoz, hogy képet kaphassunk e 2 üzemtípus arányáról, vegyük figyelembe az összeírt háztartások közül azokat, amelyek kézművességet is űztek, illetve kereskedelemmel is foglalkoztak.

3. Az összeírt háztartások (üzemek) fele nem rendelkezett szőlőültetvényvel. Ezek bizonyára mások, olykor extraneus birtokosok szőlőit művelték, s bizonyosan személyválogatás nélkül vállalták fel művelésre e területeket. Egyik elfogadott művelési típus volt a már említett *szakmányvállalás*. A megbízható munkást szívesen alkalmazták nemcsak éven át, hanem több éven át. Forrásainkban utalnak arra, hogy a szőlőműködés a biztos és jól jövedelmező szakmányt vállalta inkább, mint a napszámos munkát. Az így kezelt háztartások azok, amik ki voltak szolgáltatva a munkaadó, elsősorban a szőlőbirtokosok gazdasági céljainak. A limitált munkabér (napszámbér) pedig megkötötte mind a munkavállalókat, mind a (jobb szándékú vagy szorultabb helyzetben lévő) szőlőbirtokkal rendelkező munkaadókat.

Ezek után a számszerű adatok vizsgálata következék. Mintegy előljáróban annyit el kell mondanunk, hogy a háztartásokat 3 kategóriába sorolták. Ennek nyomán mi is kategorizáltuk, és pedig a *háztartásfő* jogi helyzete szerint volt *zsellér* (helyben dívott kifejezéssel élve *gazda*) és *alzellér* háztartás. Ezek összegzett aránya 60–75% között mozgott. A maradék (40–25%) tekintélyes csoport illetően minősítése – több okon – elmaradt. Az okok között majdnem bizonyosan azok játszottak közre, melyekről a közteherviselés kötelezettsége alóli mentesség kapcsán már szóltam. Természetesen további személyeket sorolhatunk ide; itt találhatók az özvegyasszonyok, magános nők, obsitos katonák, nyomorultak stb. Ezek a személyek is mentesültek, a csoportra együttesen is jellemző módon, a közteherviselés kötelezettsége alól, máskor csupán a „fej” után kivethető dika összegét törölték e személyek kapcsán. Fontos megjegyeznünk, éppen a hivatalviselőkre, a közszolgálatot ellátókra utalva, hogy őket nem terhelték a dikális adóval. Arányuk 5 és 13% között ingadozott.

Városi összesítő táblázat a nem nemes háztartásokról

Évek	1816	1818	1819	1820	1821
Összes összeírt háztartások	650	648	680	678	683
Ebből					
a családfő állapota szerint					
– zsellér (gazda)	213	285	242	247	256
ennek %-ban kif. aránya	32,7	43,9	35,5	36,4	37,4
– alzellér	203	165	192	194	189
ennek %-ban kif. aránya	31,2	25,4	28,2	28,6	27,6
– nem minősített háztartásfő	134	198	236	227	238

Ebből tényleges nem adózó	–	91	37	47	42
zsellér, alzsellér					
fia	44	32	35	36	40
lány	60	14	9	9	7
szolgaszemély	29	20	21	20	23
szolgálólány	81	66	63	64	55

Az összeírt adózók száma és háztartásaiknak szerkezete tizedenként

	Megnevezés	1816	1818	1819	1820	1821
ALSÓ TIZED	Gazda	67	36	36	36	39
	Alzsellér	24	21	39	39	37
	– fia	6	3	5	5	3
	– lány	11	1	1	1	–
	Szolga	10	3	5	5	5
	Szolgálólány	32	30	25	26	23
KÖZÉP TIZED	Gazda	64	31	31	31	34
	Alzsellér	53	31	31	31	25
	– fia	10	6	3	8	3
	– lány	14	5	4	4	3
	Szolga	6	4	2	1	2
	Szolgálólány	28	20	20	20	16
DANCKA TIZED	Gazda	75	39	38	29	39
	Alzsellér	62	39	43	43	43
	– fia	12	6	4	4	6
	– lány	13	–	–	–	–
	Szolga	3	2	2	2	4
	Szolgálólány	11	5	7	7	7
BODROG TIZED	Gazda	81	49	51	55	59
	Alzsellér	17	19	27	33	24
	– fia	4	3	4	5	7
	– lány	9	3	1	1	2
	Szolga	7	5	5	5	4
	Szolgálólány	4	7	7	7	4
KISTOKAJ I.	Gazda	68	72	43	43	41
	Alzsellér	22	20	22	21	25
	– fia	6	10	9	9	12
	– lány	9	3	2	2	2
	Szolga	1	2	3	3	2
	Szolgálólány	3	1	2	2	2
KISTOKAJ II.	Gazda	63	44	43	43	48
	Alzsellér	25	25	32	32	33
	– fia	6	4	5	5	9
	– lány	4	2	1	1	–
	Szolga	2	4	4	4	6
	Szolgálólány	2	3	2	2	3

b) Az ingatlanokról

Az összeírt adózók vagyoni helyzetének alapjául az ingatlanokat tekintették, Tokajban mindenekelőtt a lakóházat és a szőlőt. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy tizedenkint 80 lakóház (néha talán csupán lakrész?) lehetett a jobbágy státusú családok tulajdonában. Így 400–440 lakóházat írtak össze a kérdéses években dikális összeírások kapcsán. Ehhez társultak a nem adózók címen felsorolt társadalmi csoportok, továbbá a kiváltságolt osztály tagjainak lakóházai. Az utóbbi kategória tagjainak aránya, más ismereteink alapján nagyjából 10–15%-ra tehető.²² Így aztán a lakóházak száma Tokajban a félezer körül mozoghatott. Természetesen volt olyan tulajdonos Tokajban is, aki 2, sőt 3 lakóházzal is rendelkezett.

A lakóházak szerkezete, anyaga és berendezése rendkívül széles skálán mozgott, mozoghatott. Nem is számítva ide az extraneus földbirtokosok helyben lévő udvarházait, kúriáit, melyben egy-egy vincellér lakott.²³ Másutt már foglalkoztam e kérdéssel.²⁴ Miután ezek az adatok eddig nem láttak napvilágot, ezért nem tartom feleslegesnek közlésüket éppen e kérdéskör kapcsán. Mit is mondanak levéltári forrásaink a lakóházakról? Lássuk az idevonatkozó részleteket!

„Vagyon egy Ház *Pitvarostul*, hátulsó kiss szobácskával együtt.” (...) „Vagyon egy Házok a mellyben vagyon két szoba, egy *pitvar*, hitván *kamara*, egy *Istálló* és egy *sertés ól*.” (...) „Vagyon egy házam a *Pap utczában*, u. o. Egy *istállóval* és *pinzével*.” (...) A következő leírás már szakszerűbb szemléletre vall: „*Kőműves Mester Oláh Márton* becsülte. Ezen ház foglal magában egy szobát mellette egy *Pitvart*, azon túl egy *kamarát*, az egész épület *patitsból* vagyon csinálva, ki vévén a *Pitvarba* lévő *közfalat*, mely *vályogból* van... *Vagyon* a szoba alatt egy *Borház*, falai nagyobb részből *fekete* kövekből ebből a *Borházból* megyen a *Pitvar* alá egy *Pincze torok*, ennek nagyobb része *fejér* faragott kövekből vagyon *kibótolva*... *Ház* fedelét rész szerént *gyikinyből*, rész szerént *nádból* van (készítve), *közép* állapotban lévő *fa kéménnyel* és *konyhával* együtt. *Másik ház*, mely a *református egyház temetője* alatt vagyon építve, *patitsból* épült falja, már *dülő félben* vagyon, az *zszindelyből* készült *fedele* egészen el *rongyolódott*.” (...) Következő inventáriumban is szerepel egy lakóház, „mely *fundamentumára* nézve *vályogból* épült, minden *hozzá* tartozó *Kőműves*, *Áts*, *Üveges* és *Lakatos* munkáival együtt, *betsültetett* a *kerttel* együtt... az *udvaron* lévő *szekér* és *sajtó színnel*... *Az udvaron* egy *Kis Kő Pincze* *kő boltozattal*... egy *Marhaállásra* és *szekér tartására* szolgáló *szín*, *kőből* épült *kút*.” (...) „*A Ház* a *Bodrog Szélén* a’ *Zsidó Templom* szomszédságában a’ *Vizre* járó *uttza* mentében, melly áll *Patits fákkal* *fa oszlopokon*, *gyékénnyel* fedve *két szobából* egy *Konyhából* és *kis óllal* és *dirib darab palánkokkal*.” (...) A következő leírásból megismerhetjük egy „*Rész szerént rótt fából*, *rész szerént pedig patitsbul* készült *fal*u s el *ótskult tetejű ház*, *ótska épületekkel*... *Telke tágas* és *derék*.” (...) – *képet*. „*A ház* melly(ről *forrásunk tesz említést*) áll egy *lakó szobából*, egy *Pitvarbol* *fa kéménnyel* és *előll* egy *készületlen szobából*, melly *most Istálló gyanánt szolgál*, *hossza* az *épületnek 7 és fél öll*, *szélessége öt öll*, melly *épületnek allya fekete kőből* azon *felül* pedig *átaljában vályogból* van *építve*, *Gyikiny* és *egyébb fele fedéllel*... a *ház mellett*

22. *Bencsik János*: A tokaji kisnemesség a XVIII. században. Tokaj és Hegyalja V. Miskolc, 1991. 42–58.

23. *Bencsik János*: A Bégányiak tokaji birtoka. Szőlőföldünk 15. 5–6. Megköszönöm itt is a Zemplén Megyei Levéltár dolgozóinak sokirányú támogatását és készségét tudományos tevékenységünk közben.

24. *Bencsik János*: Tokaj mezőváros társadalmi tárgyainak tükrében. Sajtó alatt. (1774–1849). Megköszönöm itt is Bacsó András vezérigazgató eszmei és anyagi támogatását, amivel Tokaj-Hegyalja kutatása csak gazdagabb lett.

lévő nagy kertel... mint egy 56 hasszon vehető gyümölcs fák". (...) Lássuk a további leírásokat is! „A Ház melly egy az Orosz Utczában a Bodrog utczára vezető Kis Köz (sarkán) fekszik, melly előll egy tágas Szoba, jó Pitvar, utánna egy Kis Szoba és egy Patits fallal el rekesztett komorából melly ugyan kőből épült. Utánna vagyon mint egy 1 1/2 Öles szekér szín egy Sv Istálló, mely hossza 6 és belső világossága 3 ölet üt vályogból épülve. A másik oldalon vagyon a Kamara építve 4 öll hosszú belső világossága 1 3/4 öll, az alatt vagyon egy ki bótozott Pintze mint egy 4 öll, a Torka két ölet üt, szintén ki bótolva. A háznak fedele átalján fogva rossz... Ugy szintén a Háznak kerítése avagy Palánkja is már az Ujjitást... meg kívánja.” (...) Végezetül „Kis Tokajban (azon) rossz ház, Ugyan ott másik telken egy szoba és egy konyha. A városban a Pap utczában ház jó állapotba.” (...)

A bemutatott részletekből többnyire 2-3 osztatú lakóházak képe bontakozhat ki, s ennek megfelelően szobából, pitvarból, szobából, illetve kamrából állottak. A fal anyaga vályog(tégla), kő alappal. (Az emlegetett fekete kő a tokaji hegy vulkáni eredetű terméke.) De gyakori a paticsfal is. Ilyen szempontból van egy igen hasznos leírásunk is, melyből kiderül, hogy a paticsfalat oszlopok tartják, kívül-belül sárral tapasztották. De utalás történik a fagerendákból összerótt, s tapasztott falú építményre is. Az épületek tetejét náddal, gyékénnyel fedték, de említenek zszindelytetős építményt is. Egyébként is a helybeli zszindelykészítésről forrásainkban említés történik. Egyebek mellett a királyi fatelep szomszédságában ácsok hasogatták korszakunkban a tetőfedő zszindelyt.²⁵ Zszindelykészítésre utal Horváth ácsmester hagyatékának egyik részlete is: „Egy néhány 100 sindel (vagyon) és arra való fenyőfa tőkék”. A leírásokból az tűnik ki, hogy többnyire egyszerű, paraszt lakóházak lehettek a felsorolt építmények, talán a város szélén, illetve Kistokajban. Értékük ennek megfelelően 100–150 Ft között ingadoztak.

1819-ben elhunyt Oláh Sámuel asztalosmester, kinek építés alatt lévő lakóházát az esküdtek 3000 forintra becsülték.²⁶ Így írták le: „Ezen épület foglal magában két nagyobb szobát egy Konyhát és Komorát. Az első szoba alatt vagyon egy tágas Borház, melynek padlása vakolatlan, stukatur fákkal, bé vagyon rakva... fundamentumai kőből sárral vannak rakva, részint mésszel, rend szerint vakolva, rész szerint földdel vakolva. Az első szobának stukatur a padlása közönséges módon van be vakolva. A konyha boltoztatja pedig a Kéménnyel együtt téglából mésszel vagyon készülve.” Talán sokatmondó e részlet is, miszerint a lakóház „ablakain Sallu gaterech voltak”.

Az adózók kezén lévő ingatlanok

	Megnevezés	1816	1818	1819	1820	1821
ALSÓ TIZED	Ház	–	57	59	79	63
	Szőlő (kapa)	156	144	152	152	166
	Rét (darab)	38	56	61	56,5	60,5
	Szilvás	6	2	2	2	4
KÖZÉP TIZED	Ház	–	61	70	70	71
	Szőlő	152	131	131	131	121
	Rét	36,5	44	47	47	40,5
	Szilvás	14	1	3	3	4

25. J. Mohl und..., i. m.

26. Zemplén megyei Levéltár (ZmL.) Tokaj város iratai, tanácsülési jkv. 1819. No. 242.

Az adózók kezén lévő ingatlanok

		Megnevezés	1816	1818	1819	1820	1821
DANCKA TIZED	Ház	–	66	80	70	67	
	Szőlő	209	149	160	162	167	
	Rét	31	21	29	29	27	
	Szilvás	49	3	3	2	4	
BODROG TIZED	Ház	–	68	82	80	79	
	Szőlő	357	193	196	196	216	
	Rét	66,5	77,5	77,5	77,5	79,5	
	Szilvás	9	–	2	2	2	
KISTOKAJ I. TIZED	Ház	–	85	80	81	72	
	Szőlő	86,5	158	147	148	130	
	Rét	–	104	96	96	84	
	Szilvás	1	1	4	4	5	
KISTOKAJ II. TIZED	Ház	–	69	69	69	81	
	Szőlő	46	42	44	45	56	
	Rét	19,5	75	69,5	69,5	76	
	Szilvás	3	2	2	2	1	
ÖSSZESEN	Ház	–	406	440	449	433	
	Szőlő	1006,5	817	830	834	856	
	Rét	125	366,5	380	375,5	367,5	
	Szilvás	82	9	16	15	20	

A szőlőültetvény területi megosztottsága az 1818-as esztendőben

Tizedek	Alsó	Közép	Dancka	Bodrog	Kistokaj	Összesen	
Összesen összeírt	113	109	126	111	92	97	648
Ebből zsellér	36	31	39	49	72	74	285
Alzsellér	21	31	38	51	43	43	165
Az összesenből							
Szőlő-tulajdonos	52	53	72	88	71	30	366
Ez %-ban	46,0	48,6	57,1	79,2	77,1	30,9	56,4
Nem tulajdonos	61	56	54	23	21	67	282
A tulajdonosok közül iparos	23	13	8	11	3	3	61
A szőlő összes területe (kapa)	144	131	149	193	158	42	817

Tizedek	Alsó	Közép	Dancka	Bodrog	Kistokaj	Összesen
Egy tulajdonos átlag-területe (kapa)	2,7	2,4	2,06	2,1	2,2 1,4	2,2

A szőlő, amiként azt mind történeti forrásaink, mind a különböző célzatú feldolgozások lépten-nyomon hangsúlyozzák Tokaj-Hegyalja gazdasági tevékenységének, egész gazdálkodásának alapja, megélhetésének avagy vagyonosodásának záloga volt. Úgy tűnik, hogy a város belterületén lakó adófizetők számottevő szőlőtermelők, illetve jelentősebb bortermelők, mint e korszakban a kistokajiak. Az átlagbirtokok legalább is ezt egyértelműen tanúsítják. A belterületen az egy tulajdonosra eső átlag-szőlőterület 2,32 kapa volt, míg a kistokaji 2 tized együttes átlaga 1,98 kapa. Egyébként is a kistokaji II. tized átlaga a legalacsonyabb a városban, itt mindössze 1,4 kapa jutott egy tulajdonosra. Más megközelítésben vizsgálva adatainkat, a szőlőtulajdonosok aránya egy-egy tizedben az 50% körül mozgott, kivételt a már említett Bodrog és a Kistokaj I. tizedek mutatnak, ezek esetében a tulajdonosok 70% fölött voltak. A legalacsonyabb részese-dés, érthető módon itt is a kistokaji II. tizedre esett, mindössze 30%-os arányt mutat.

Érdeemes utalni arra is, hogy miként módosult az összeírt adózó tulajdonosok kezén lévő, bizonyosan minden esetben *dézmás* szőlőterület nagysága. 1816-ban a szőlős ingatlanok együttes nagysága meghaladta az 1000 kapát.²⁷ Ide írható egy közel fél évszázaddal korábbi adat az egykorú dézmás szőlők területét illetően, amikor még nem jelentkezett a szőlő és bortermelés, borértékesítés dekonjunktúrája, amikor Tokaj határában az 5000 kapát is meghaladta a dézmás szőlők együttes területe.

Fentebb a szőlőterület átlagával dolgoztunk, de nem kevésbé fontos, ha utalunk arra is, hogy az egy-egy birtokos kezén lévő terület nagy ingadozást mutatott. Az 1810-es esztendőben az összeírtak az 1-2 kapa szőlőtől a 8-9 kapa szőlőig birtokoltak. Bizonyára ettől nagyobb területtel is találkozhatnánk, de ezek nem is szerepeltek a konskripciókban.

Mesterségek és kereskedés

Évek	1818	1819	1820	1821	
ALSÓ TIZED	MESTERSÉG (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	14	14	15	15
	harmad oszt.	42	48	38	40
	KERESKEDÉS (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	–	3	3	2
	harmad oszt.	1	2	2	2
KÖZÉPSŐ TIZED	MESTERSÉG (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	8	9	9	8
	harmad oszt.	37	27	27	33
	KERESKEDÉS (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	3	3	3	4
	harmad oszt.	4	5	5	1

27. A *kapa* nagysága korszakunkra már nem fiktív, a munka tempójához alakított területi egység, hanem véleményem szerint 200 n.-öl-ben elfogadott terület. Vö. Bencsik J., 1991. Szőlőhegyek műveltetése... 156-157.

Mesterségek és kereskedés

Évek	1818	1819	1820	1821	
DANCKA TIZED	MESTERSÉG (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	5	3	3	3
	harmad oszt.	24	28	28	27
BODROG TIZED	KERESKEDÉS (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	–	2	2	1
	harmad oszt.	1	1	1	3
KISTOKAJ I. TIZED	MESTERSÉG (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	5	5	5	5
	harmad oszt.	17	22	22	26
KISTOKAJ II. TIZED	KERESKEDÉS (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	–	–	–	–
	harmad oszt.	1	2	2	2
KISTOKAJ I. TIZED	MESTERSÉG (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	3	2	2	2
	harmad oszt.	17	8	7	15
KISTOKAJ II. TIZED	KERESKEDÉS (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	–	–	–	–
	harmad oszt.	–	1	1	1
KISTOKAJ II. TIZED	MESTERSÉG (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	1	2	2	–
	harmad oszt.	11	13	13	13
KISTOKAJ II. TIZED	KERESKEDÉS (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	–	–	–	–
	harmad oszt.	–	–	–	6
ÖSSZESEN					
KISTOKAJ II. TIZED	MESTERSÉG (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	35	35	36	33
	harmad oszt.	147	136	135	155
KISTOKAJ II. TIZED	KERESKEDÉS (első oszt.)	–	–	–	–
	másod oszt.	3	8	8	7
	harmad oszt.	7	11	11	15

Megjegyzés: Forrásaink questorként emlegetik a helybeli kereskedőket, noha közöttük bizonyosan voltak épülettel (bolt, patika) rendelkező egyének is.²⁸

Napjainkban a település kutatásban teret hódító új szemlélet a városokat nem a klasszikus értékrend, vagyis királyi város (civitas), illetve mezővárosi jog (oppidum) alapján vizsgálja, hanem funkcionális szerepkörben tanulmányozza és osztályozza azokat.²⁹ Noha kétségtelen tény, hogy a várost az önigazgatás lehetősége, a működésben, működtetésben megnyilvánuló autonómia emelte ki a feudális kötöttségek hálójában vergődő parasztfalvak sorából. Alapjában azonban a várost a javak termelésében a kézművesek (céhek), a javak közvetítésében a kereskedők szerepe határozták meg. Az általuk mozgósítható ipari és kereskedelmi tőke jelentette azt a pénzügyi háttérrel, amely a városra jellemző lehetett.

Ha ezt követően a kézműveseket és kereskedőket bemutató táblázatunkra tekintünk, azonnal feltűnhet, hogy Tokajban sem első osztályba sorolható „mesterség” (kézműipari műhely), sem „kereskedés” nem volt. Ez arra hívja fel figyelmünket, hogy a

28. Pálmány Béla: A nógrádi mezővárosok társadalma (1820–1870). Szabad György (szerk). A pogárosodás útján i. m. 171.

29. Eperjessy Géza: Városi kereskedők a reformkorban. 57–62. Szabad György (szerk.) i. m.

hely (Tokaj) kiváló adottságai ellenére – talán nem vonzotta a jelentősebb tőkével rendelkező iparosokat, kereskedőket. A görög kereskedők elvesztették korábbi pozíciójukat, a zsidók pedig – feltehetően – még nem nyertek elegendő teret működésükhöz. Arra is gondolhatunk, hogy ha rendelkeztek is megfelelő tőkével, a működéséhez nem nyílt meg megfelelő tér. E tény, mármint az első osztályú üzemek hiánya, mindenképpen az előállított, a megtermelt ipari áru tőkeértékét, illetve a kereskedelemben jelenlévő forgótőke nagyságát minősítheti. Bácskai–Nagy szerzőpáros (immár alapvető) művükben a hazai városok sorrendjében (éppen korszakunkban) Tokajt a 109. helyre sorolták be, amikor a hazai városaink közül 132-t minősítettek betöltött szerepkörük (funkciójuk) alapján.³⁰

Azt biztosra vehetjük, hogy a város vezetésében kellő arányban és megfelelő súllyal vettek részt a céhes mesteremberek, illetve a kereskedők.³¹ Egy-egy a vezetésre alkalmas, a vezetésben jártasságot szerzett egyént évtizedeken át ott találhatjuk a magisztrátusban, a különböző hivatalokban.³² Még az sem változtat e helyzeten, hogy az erősödő és erősen szerveződő kisnemesség éppen az 1820-as években indított harcot, majd pert a város, általuk *parasztnak* becsmértelt *tanácsa* ellen, s mindezt azért, hogy nagyobb súlyt biztosítsanak a nemességnek a vezetésben, nyilvánvaló szándékkal, és pedig azzal, hogy kisnemességérdekeit jobban érvényesíthessék.³³

A kézműves és kereskedő réteg tagjai is rendelkeztek szőlőbirtokkal. Sőt úgy ítélnék meg, hogy Tokajban is hozzátartozott gazdálkodásukhoz, gazdasági-termelői

30. *Bácskai Vera–Nagy Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és Városok Magyarországon 1828-ban.* Bp. 1984.
31. Tokaj város céhes életének kutatása még várat magára. Amit a város irattárában lévő anyagból tudni lehet, az a következő: Mária Terézia korából származik (1779.) az első közös, *Üveges, Asztalos és Lakatos* céhlevél, másolatban. (ZmL. város irata, 1779.) Néhány évvel később keletkezett az a feljegyzés, melyben „*A Nemes Szabó Czéh*”-re vonatkozó névanyag található. Eszerint Kerékjártó Szabó István céhmester, Reich Szabó János kis czéhmester vezetésével 8 szabó, továbbá 2 *német* szabómester alkotta a céhet. (ZmL. uo. 1785. illetve tanul. jkv. 1801. No. 140.) A *szíjgyártócéh* Katona Mihály atyamester és Krauz János kis céhmester irányította közösség perbe keveredett Helebrandt Józseffel és Kemény Dániel puskaművessel. (ZmL. Uo. 1800. No. 55.) Másutt a *Tokaji szíjgyártó céh* comisszárius Vida István helyébe Zsibrik Alajos urat resolválta a prefectus... (Uo. 1801. No. 116.) A tokaji *Nemes csizmadia Czéh* több alkalommal keveredett perbe, így 1800-ban (Uo. 1800. No. 77.) illetve 1813-ban. (Uo. 1813. No. 33.) Forrásaink szerint a bodnärmesterek később szervezkedtek. Miután – fogalmaznak a tokaji *bodnärmesterek* „a sok panasz onnan származik... hogy semmi rendszabás nincsem... magunk is szégyeljük, hogy ezen Nemes Városnak Neve Tokaj messze tartományokba híres és nevezetes a Bornak termesztésére nézve, ... mégis ezen legfőbb kincs, melynél városunk Lakosainak több nincs, sokszor Rossz Edénybe szüretvén... közöttünk a rend illeendő képpen meg tartassék, mi is egy társaságot vagy is czéhet fel állítani ügyekezünk”. Uo. tan. üljkv. 1804. No. 16. Máskor perbe keveredett egyik külső mesterrel. (Uo. 1829. No. 229.) Működött itt *zsemlyesütő, pékmester* (Linczmajer Mihály, 1770-től), Suller Péter *órá*s (ki a kassai céhbe tartozott), 1826. A helybeli *kéményseprő* a budai czéh tagja volt. (1800.) *Képfestő* (1803.), *rézműves, ötvös* (XIX. szd elej), *borbély* (1772.), több *tímár* (1820.), *kerékgyártó, kőfaragó* Jesper Lőrincz (1770.) Erdőbényéről érkezett. Májér György *képfestőről* is tudunk (1826.).
32. A város vezetőtestületében mások mellett szerepet kapott Üveges Ádám (alias Novák) *üveges mester*, (1770.) Linczmajer Mihály *pékmester* (1770-től folyamatosan 50 éven át (!), Kreizell András *Rézműves mester* (1778), Repka Mátyás *ácsmester* (1806), Holup Mátyás *szíjgyártó mester* (1808), Kundt Pál kereskedő (1801). Ezek csupán példák a témakörhöz, a levéltári anyagból évente féltucatnyi személyt lehetne kiírunk.
33. Tokajra: *Bencsik János: Tokaj város magisztrátusa és más hivatalviselői (1770–1825).* Tokaj és Hegyalja I. Miskolc, 1989. 123–132.

tevékenységükhöz a szőlő, a szőlőművelés, a borértékesítés. Ezt segítette, e törekvésüket támogatta a feudális kötöttségekkel alig terhelt szőlőbirtok, szabadabb jogi helyzete nem húzta vissza a tulajdonost, nem kötötte a feudumhoz, hanem szabadon érvényesíthette városlakó voltából eredő jogait e téren is. Szabadon forgalmazták a szőlőbirtokot. Az egyetlen kötöttség a dézsmakötelezettség volt, melynek leróvása után szabadon rendelkezett a tulajdonos a terméssel, mind pedig az ingatlanal.³⁴ A termés, a bor értékesítéséhez rendelkezésükre állott a *kurtakorcsmáltatás* joga, lehetősége. A toka-jiakat nemcsak helyben, hanem „vidéken” is megtalálhatjuk korcsmáltatás közepett.³⁵ A tekintélyes bortermelő helybeliek ott voltak a *város korcsmájának* termékszállítói között is.³⁶

Miként írtuk is, ekkorra a görögök visszaszorultak a város gazdasági életéből, a vezetésben pedig korábban sem találhattunk – éppen származásuk, állampolgárságuk stb. okán – egyetlen görögöt sem, még a görög nemeseket sem. Talán e viszonylagos „jogfosztottság” eredményezhette visszaszorulásukat, netán kitelepedésüket Tokajból is. Helyükre – erről is szólottunk – a zsidóság szivárgott be. Szemléletes példa lehet a Keffala család esete. Ők görög kereskedők voltak Tokajban (is), s korábban számos alkalommal nyújtottak kölcsönt a városnak is. Utánuk Schmol zsidókereskedő és más családok tűnnek fel hasonló szerepkörben.³⁷

A kézművesek egy jelentős csoportja a Szepességből vagy a Habsburg-birodalom belsejéből verbuválódott, többnyire német ajkúak. Evangélikusok lévén, tevékenységükhöz kapcsolódott a tokaji evangélikus egyház megszervezése az 1780-as években, majd az egyház eltartása, később hanyatlása is.³⁸

A kézművesek és kereskedők, kétségtelen legpolgárosodottabb rétege lévén a városnak, területi elhelyezkedésük is jellemzően alakult helyben. Az elsőként összeírt, felső, középső és alsó tizedekben, vagyis a történelmi *belvárosban* éltek, itt állottak lakóházaik, s itt tartottak ipari műhelyeket, illetve bolthelyiségeket.³⁹ Ezáltal a belvároshoz kötődött az összeírt háztartásoknak, ipari és kereskedői üzemeknek több mint 70%-a. Nyilvánvalóvá lehet tehát, hogy e városrész már a XIX. század elején a legpolgárosodottabb.⁴⁰ A csatlakozó térségek, elsősorban is a Bodrog tized, még inkább a vár területe a *város peremének* tűnik, míg a kistokaji részek a *külváros*, részben pedig a parasztfalvak képét mutatták. Kistokajban máig megtalálhatók a parasztkörnyezetre jellemző *csűrös telekszerkezet* maradványai.

A fentiek azt is sugallhatják, mintha a külvárosi településrészként említett Kistokaj parasztlakó által lakott jobbágyfalu lett volna. Miután azonban közigazgatásilag soha nem különült el a történelmi belvárostól, a *Nagytokaj*ként is emlegetett városrésztől, ilyen helyzet nem állhatott elő. Sőt éppen a XIX. század elején az országos vásárok

34. *Bencsik János*: Egy 5 évig tartó pereskedés avagy ellentétek a kismemesség és a város tanácsa között. Észak-Magyarország, 1989. júl. 1.

35. Csak ezzel mármint a szőlőbirtok meghatározó (!) szerepével függött össze az, hogy forrásainkban a birtokcserék körül igen erős kötöttségek tapasztalhatók, s rendre hangsúlyozzák, hogy minden esetben figyelembe kell venni a vérségi jogot, szomszédság jogát stb. Az effajta peres anyaggal van tele a hegyaljai városkörnyék. Itt mondok köszönetet munkatársamnak, dr. Baánné Kaupert Margitnak e levéltári források jegyzeteinek átmásolása, rendezése közben nyújtott munkájáért.

36. ZmL. Uo. 1820. No. 30.

37. *Bencsik János*: A tokaji borbíró gazdasági szerepköre. Szőlőföldünk 13. Miskolc, 1988. 22–25.

38. *Spech* i. m., is szól Schmolli Dávidról, aki ez első zsinagógát építette a zsidó közösség számára.

39. Vö. Az evangélikus egyház anyakönyvi bejegyzéseit, Evangélikus egyházi Levéltár, Nyíregyháza. Tokaji anyakövek.

40. *Bencsik János–Veres László*: Tokaji Múzeum. (TKM. füzet sorozat 363.) Bp. 1989.

helyét is Kistokajtól délnyugatra jelölték ki. Ez és más törekvések nem engedték leszakadni Kistokajt a „privilegizált” Tisza–Tokaj közigazgatási egységéről.

Bár kétségtelenül lehetett valami parasztos Kistokaj egészében. Ez mégsem meghatározó e városrész esetében. Állításunkat az állattartással foglalkozó táblázatunk is megtámogathatja. Lássuk végül az állattartásra vonatkozó eredményeinket! Az adózók gazdaságában nem szerepel kellő arányban a kor fontos ígás állata, a ló (amely csaknem indokolatlan, hiszen az országúti szekerezéshez, vásározáshoz nélkülözhetetlen volt). Az ökör – mint a másik tehervonó állat, továbbá a szántóföldi gazdálkodás ígásállata – megfelelő súllyal szerepel a városi gazdaságokban. A hagyományos, korabeli táplálkozás egyik alapanyaga a *szarvasmarha teje* lévén, ez feltételezte a fejőstehenek magas számát. Ha megnézzük táblázatunkat, adatainkból kitűnik, hogy nagyjából egyenletesen oszlanak meg a tehének a tizedlakók háztartásai között. Talán Kistokaj I. tizedének gazdái kaptak nagyobb súlyt, vezető szerepet a tehéntartás területén. Ha ugyan az adózás terhétől mentes háztartások erre rá nem cáfolnának.

Szerencsésnek mondható, hogy rendelkezésünkre áll a fejős tehének számáról egy 1815-ös városi összesítő is. A város magisztrátusa tenészbikákat vásárolt, melyhez a szükséges pénzt a „bika alá való” tehének tulajdonosaira vetették ki. Egy tehén után fél rajnai forintot (azaz 30 krj) szedett be a hivatal. A tehének száma ekkor 559 db-ra rúgott. Ha arra gondolunk, hogy az 1816-os táblázatunkban mindössze 266 db-ot írtak össze, más években pedig 200 körül mozgott a számuk, máris következtethetünk, hogy az adófizetők tulajdonában lévő és összeírt tehének darabszáma a tényleges állomány 50%-át sem minden esetben érte el. Az 1815-ös marhaszám összeírásban ott szerepelnek a nemesek, a városi uraságok, így pl. Nemes Szerviczky György földbirtokos és postabérlő, kinek 6 fejőstehene szerepelt e jegyzékben.

Táblázatunk tehát semmiképpen nem tükrözheti az állattartás tényleges helyzetét Tokajban. Arra azonban mégis kiválóan alkalmas, hogy a parasztüzemekben betöltött gazdasági szerepét segítségével kikövetkeztethessük. Ezek szerint minden harmadik háztartás rendelkezett fejős- vagy meddő (!) tehénnel. Igavonó ökörpár azonban csak minden huszadik üzemben dolgozhatott. Ha hozzávesszük a lófogatok számát is, a helyzet lényegesen nem változhat így sem.

Az adózók állatállománya

Megnevezés		1816	1818	1819	1820	1821	Összesen
ALSÓ TIZED	Ökör	6	5	5	5	5	26
	Fejőstehén	42	27	31	31	31	162
	Meddő tehén	6	16	17	19	19	77
	Növendék	12	3	2	2	2	21
	Ló	10	1	4	4	4	23
KÖZÉP TIZED	Ökör	4	3	2	2	–	11
	Fejőstehén	26	23	28	28	28	133
	Meddő tehén	26	10	10	10	11	67
	Növendék	19	2	1	1	1	24
	Ló	18	6	4	4	4	36
DANCKA TIZED	Ökör	8	4	4	4	6	26
	Fejőstehén	34	13	16	14	16	93
	Meddő tehén	–	4	6	8	15	33
	Növendék	10	–	–	–	–	10
	Ló	6	1	2	2	4	15

Az adózók állatállománya

Megnevezés		1816	1818	1819	1820	1821	Összesen
BODROG TIZED	Ökör	48	17	22	22	17	126
	Fejőstehén	35	17	22	17	26	117
	Meddő tehén	2	13	10	11	15	51
	Növendék	27	–	–	–	–	27
	Ló	2	–	2	2	–	6
KISTOKAJ I.	Ökör	34	21	21	21	27	124
	Fejőstehén	57	33	31	31	39	191
	Meddő tehén	7	15	14	13	14	63
	Növendék	12	–	1	1	–	14
	Ló	3	–	4	4	1	12
KISTOKAJ II.	Ökör	15	12	15	13	8	63
	Fejőstehén	22	13	16	17	31	99
	Meddő tehén	9	9	9	9	16	52
	Növendék	6	–	–	–	–	6
	Ló	9	4	4	4	5	26
	Összes						
	Ökör	62	69	67	63	115	
	Fejőstehén	216	126	144	138	171	
	Meddő tehén	50	67	66	70	80	
	Növendék marha	86	5	4	4	3	
	Ló	48	12	20	20	18	

Összegzésül a következőket kell elmondanunk: a jelen írás címében azt jeleztük, hogy a kiválasztott 5 dikális konskripciót úgy dolgozzuk fel, hogy abból kibontakozhasson Tokaj adófizető népességének tényleges gazdasági ereje. Majd a továbbiakban ezeket az adatokat szembesítettük a várossal, illetve szervezeti egységeivel, a tizedekkel. Eközben úgy tekintettünk ezekre a városrészekre, mint a termelést végző háztartások (üzemek) térbeli megszerzésének feltételeire. Sikerült megjelölnünk a legpolgárosodottabb városrészt, a történelmi belvárost, a közigazgatás, az egyházi élet, a művelődés területét.

**DIE STEUERZAHLER VON TOKAJ DIE WECHSELWIRKUNG
ZWISCHEN HAUSHALTUNGEN, FAMILIENBETRIEBEN
UND DER STADT (1816–1821)**

Ihr Rang als Marktflecken sowie ihre Privilegien hatten einen günstigen Einfluss auf die Entwicklung der Gesellschaft von Tokaj und somit auch auf den Prozess der bürgerlichen Umgestaltung, dies insbesondere in jenen fünf Jahren, die hier zur Untersuchung stehen (1816–1821). Ein getreues Bild von der wirtschaftlichen Lage der steuerzahlenden Haushalte der Stadt erhalten wir wohl durch fünf Konskriptionen. Hierin werden wir nicht allein über die Wirtschaft informiert, sondern wir bekommen auch eine Vorstellung von den Beziehungen der Haushalte untereinander sowie von den Verbindungen zwischen Wohnort und den Familien.

Die Verwaltung von Tokaj untergliederte die Stadt in sechs Einheiten, die die sog.

Tizedek (dt. Zehntel) waren. Die historische Innenstadt bestand aus drei solchen Zehnteln, wo nebenbei gesagt die rangvollsten Privathäuser zu finden waren. Doch hier gab es auch eine ganze Reihe von gemeinnützigen Gebäuden, wie zum Beispiel, die römisch-katholische, die neuerbaute reformierte und die griechisch-katholische Kirche und das Stadthaus. Hier stand auch das Gasthaus „Fekete sas“ (dt.: Zum schwarzen Adler). Diese drei Zehntel wurden im Osten von dem Bodrog-Zehntel abgegrenzt, während sich hier im Süden unter dem Namen Kistokaj ein Aussenbezirk (in zwei Zehntel unterteilt) anschloss.

In der Innenstadt wurden von den Handwerkern und Händlern der Stadt Werkstätten und Läden unterhalten. Diejenigen, die in der Landwirtschaft tätig waren, befassten sich in erster Linie mit dem Weinbau. Ausserdem nahmen sie mit ihren Produkten am Weinhandel teil. Aber auch die wohlhabenderen Handwerker und Händler besaßen Weingärten.

Schon in den Jahrzehnten zuvor hatte sich in Tokaj eine Schicht herausgebildet, die eine Wirtschaft mit doppeltem Antlitz betrieb, einerseits nämlich einem bürgerlichen Beruf nachging, andererseits die Weingärten bestellte, bzw. bestellen liess.

János Bencsik